

Ειδήσεις Φιλοβίβλων

ΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ 15
Σεπτέμβριος /
Οκτώβριος 2023

www.aboutlibraries.gr

Το παρόν τεύχος είναι αφιερωμένο στον σπουδαίο ουμανιστή, εκδότη και τυπογράφο Άλδο Μανούτιο (περ. 1450–1515), η συνεισφορά του οποίου στην ιστορία του βιβλίου είναι μοναδική.

Από τη θέση του παιδαγωγού-διδασκάλου που ακολούθησε τα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας του, απέκτησε κλασική παιδεία, η οποία, ως θέση και στάση ζωής, αποτυπώνεται στο έργο του.

Το εκδοτικό κέντρο του Άλδου στη Βενετία ιδρύθηκε περίπου το 1490, με σκοπό την έκδοση ενός corpus βιβλίων που θα αντιπροσώπευαν, στο μέτρο του δυνατού, το σύνολο της ελληνορωμαϊκής πνευματικής παράδοσης. Το κέντρο αυτό εξελίχθηκε σε τοπική Ακαδημία για την καλλιέργεια της κλασικής παράδοσης και αναδείχθηκε σε φιλολογικό εργαστήριο, όπου «φοίτησαν» σπουδαίοι άνθρωποι των γραμμάτων από τον Βορρά, οι οποίοι στη συνέχεια διέδωσαν τα ελληνικά και λατινικά γράμματα στις χώρες τους, επωμιζόμενοι τον ρόλο του απόστολου της ουμανιστικής φιλοσοφίας, με προεξάρχοντα τον Έρασμο.

Ο Άλδος Μανούτιος στο τυπογραφείο του. Χρωμολιθογραφία, 19ος αιώνας.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ &
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

ΚΗΠΟΣ ΦΙΛΟΒΙΒΛΩΝ

Προσωπογραφία
του Άλδου στην
προμετωπίδα του
πρώτου τόμου της
έκδοσης: Ant. Aug.
Renouard, *Annales de
l'imprimerie des Alde*,
Παρίσι, Ant. Aug.
Renouard, 1803.

Άλδος Μανούτιος

ΟΥΜΑΝΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 14ου αιώνα συντελείται μια ουμανιστική επανάσταση στην Ιταλία και τη Δυτική Ευρώπη με τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, δημιουργώντας έτσι μια «πολιτεία γραμμάτων» (*respublica litteraria*). Στο κίνημα αυτό ηγούνταν οι ποιητές και ουμανιστές Πετράρχης (1304–1374) και Βοκκάκιος (1314–1375), ενώ λίγο αργότερα (1396) η απόφαση της Φλωρεντινής Πολιτείας να προσκαλέσει τον βυζαντινό λόγιο Μανουήλ Χρυσολωρά (1350–1414) συνέβαλε στην καθιέρωση των ελληνικών σπουδών στην Ιταλία. Ενενήντα χρόνια αργότερα, με τον θάνατο του πρώτου πολίτη της Φλωρεντίας, του Λαυρέντιου των Μεδίκων (1449–1492), ολοκληρώνεται μια άκρως δημιουργική περίοδος κατά την οποία η Κρήτη έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων από τη βυζαντινή Ανατολή στη Λατινική Δύση, τόσο στις βασιλικές αυλές όσο και στον απλό κόσμο.

Παράλληλα, την ίδια ακριβώς εποχή, που ο πάπας Νικόλαος Ε΄ έκανε άνοιγμα στον ελληνικό κόσμο με τις συστηματικές λατινικές μεταφράσεις που εμπιστεύτηκε σε επιφανή μέλη της Curia, ο Γουτεμβέργιος ολοκλήρωνε με τους συνεργάτες του τα πειράματα για την εκτύπωση με κινητά μεταλλικά στοιχεία: την τυπογραφία. Σύμβολο αυτής της εφεύρεσης αποτελεί η «Βίβλος των 42 γραμμών», που τυπώθηκε στη Μαγεντία το διάστημα 1453–1455. Από τη Μαγεντία και στη συνέχεια από το Στρασβούργο, η νέα αυτή τέχνη διαδόθηκε ραγδαία σε όλη την Ευρώπη και κυρίως στην Ιταλία και τη Γαλλία. Τα προϊόντα της, αρχέτυπα, τετρασέλιδα και μονόφυλλα, άλλαξαν ριζικά το εκδοτικό τοπίο και έδωσαν τη δυνατότητα στον καθένα να συμμετέχει ποικιλότροπα στην πολιτική και πνευματική, ακόμα και στη θρησκευτική, ζωή του τόπου του, αλλά και διεθνικά.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΔΟΥ ΜΑΝΟΥΤΙΟΥ

Ο Άλδος Μανούτιος γεννήθηκε στη Ρώμη γύρω στο 1450, στην οποία διδάχτηκε τα πρώτα του γράμματα σε μια πόλη όπου είχαν ήδη μπει οι βάσεις για την καλλιέργεια της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας από τον κύκλο των ουμανιστών της Ιταλίας, με την αρωγή του καρδινάλιου Βησσαρίωνα (1403–1472) και του πάπα Νικόλαου Ε΄ (1447–1455). Ο Άλδος είχε την τύχη να μαθητεύσει δίπλα σε αξιόλογους δασκάλους, όπως οι παιδαγωγοί Γκάσπαρο ντα Βερόνα και Ντομίτσιο Καλντερίνι. Γύρω στα τέλη του 1470 σπούδασε Ελληνικά στη Φερράρα, η οποία φημιζόταν για τη μακραίωνη παράδοση στα ελληνικά γράμματα, υπό τη σκιά του κλασικιστή και ουμανιστή Γκουαρίνο ντα Βερόνα και του λόγιου Θεόδωρου Γαζή. Εκεί ο Άλδος γνωρίστηκε με τον μετέπειτα συνεργάτη του και εκπρόσωπο της ουμανιστικής ιδέας Νικκολό Λεοντισένο και τον Τζοβάννι Πίκο ντέλλα Μιράντολα, ο οποίος τον έφερε σε επαφή με τους ηγεμόνες του Κάρπι, που τον στήριξαν σε όλη την διάρκεια της καριέρας του.

Γύρω στο 1490, σε ηλικία σαράντα ετών, ο Μανούτιος ασκούσε το επάγγελμα του παιδαγωγού-διδασκάλου. Εκείνη την περίοδο εγκατέλειψε, για άγνωστους λόγους, τη διδασκαλία και στράφηκε στην τυπογραφία. Η μεταστροφή αυτή οφείλεται, κατά πάσα πιθανότητα,

Ποιητές και συγγραφείς της Ιταλικής Αναγέννησης. Ελαιογραφία του Τζόρτζο Βαζάρι, 1544. Στο κέντρο της σύνθεσης, ο Δάντης δείχνει ανοιχτό βιβλίο του Βιργίλιου στον Γκουίντο Καβαλκάντι. Στα αριστερά του, ο Πετράρχης. Ανάμεσα στους δύο, ο Βοκκάκιος. Πίσω αριστερά, ο Κριστόφορο Λαντίνιο και ο Μαρσίλιο Φιτσίνο (Ινστιτούτο Τέχνης της Μινεάπολης).

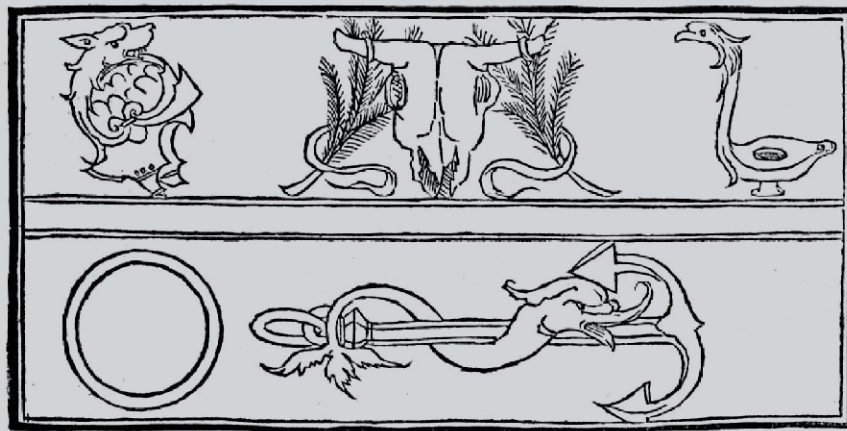
νότητα, στο πάθος του για τη γραμματική τέχνη και τη σωστή εκφορά της ελληνικής και λατινικής γλώσσας, και στην πεποίθησή του ότι θα έπρεπε να περάσει στην εκπαίδευση μέσα από εγχειρίδια για δασκάλους. Σύμφωνα με τις ουμανιστικές αξίες, τα κατάλληλα εργαλεία στην εκπαίδευση θα διαμόρφωναν ανθρώπους με αρετές και αξίες, έτοιμους να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Η τυπογραφία αποτελούσε το νέο εργαλείο για να διαδοθούν τα ανθρωπιστικά ιδεώδη των ουμανιστών μέσα από την έκδοση των μνημείων της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας. Ο Άλδος για τον προγραμματισμό των εκδόσεών του είχε ως οδηγό τη διδακτέα ύλη των βυζαντινών σχολών της παλαιολόγιας περιόδου, που περιλάμβανε δύο σκέλη: αφενός την εμπέδωση της γραμματικής τέχνης και αφετέρου τη φιλολογική ανάλυση λογοτεχνικών κυρίως έργων της ελληνικής και λατινικής γραμματείας.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ

Ο Μανούτιος, από τα κέντρα ελληνικών και λατινικών γραμμάτων (Φλωρεντία, Μιλάνο, Ρώμη), στα οποία είχαν δράσει κορυφαίες προσωπικότητες, όπως ο Μανουήλ Χρυσολωράς και ο Ιανός Λάσκαρις, επέλεξε, ενδεχομένως για εμπορικούς λόγους, τη Βενετία για να εγκαταστήσει το τυπογραφικό του εργαστήριο. Η Γαληνοτάτη Δημοκρατία αποτελούσε πολυσύχναστο κέντρο των Ελλήνων της διασποράς και τον κυριότερο κόμβο για την επικοινωνία με τον ελληνικό χώρο και κυρίως με την Κρήτη, που περνούσε μια περίοδο άνθησης στα γράμματα και στις τέχνες. Έτσι εξηγούνται και οι στενές επαφές που κράτησε με τους Κρήτες λόγιους και με τα κωδικογραφικά τους εργαστήρια, που ως κύριο σκοπό είχαν τη διάθεση των προϊόντων του τυπογραφείου του και τη διάδοση της γνώσης. Παρόλο που η Φλωρεντία αποτελούσε το κυρίαρχο κέντρο για τη διάδοση της ουμανιστικής ιδέας καθ' όλο τον 15ο αιώνα, η έκδοση των ελληνικών και λατινικών συγγραμμάτων προοριζόταν για την πανεπιστημιακή κοινότητα και όχι για το ευρύ κοινό. Έτσι, τα τυπογραφικά κέντρα της Βενετίας ανέλαβαν να καλύψουν αυτό το κενό μεταξύ των λογίων και του φιλόβιβλου κοινού.

Στα πρώτα τυπογραφικά βήματά του ο Άλδος συνεργάστηκε με τον ελληνιστή Αρσένιο Αποστόλη από την Κρήτη, που τότε ζούσε στη Βενετία, και μαζί υλοποίησαν το πρώτο τυπογραφικό εγχείρημα του εργαστηρίου: την έκδοση της *Γαλεομνομαχίας* του Θεόδωρου Πρόδρομου (12ος αι.), την οποία επιμελήθηκε ο

PATIENTIA EST ORNAMENTVM CVSTO
DIA ET PROTECTIO VITAE.

Da l'altra parte tale elegate sculptura mirai. Vno circulo. Vna ancora
Sopra la stangula dilla gle se trouoluea uno Delphino. Et q̄sti optimam eti
cufio li interpretai. ΑΕΙ ΣΠΕΥΔΕ ΒΡΑΔΕΩΣ. Semp festina tarde.

Η πρώτη εμφάνιση του μετέπειτα σήματος του Αλδινού εκδοτικού οίκου με το δελφίνι και την άγκυρα (Υπνερωτομαχία, Βενετία 1499). Στο κείμενο διαβάζουμε στα λατινικά και τα ελληνικά το απόφθεγμα: «Semp festina tarde/ Αεί σπεύδε βραδέως».

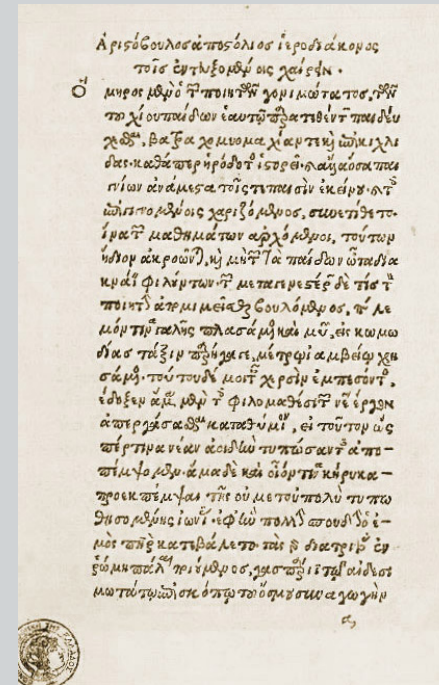
Αρσένιος. Παράλληλα, ο φιλόλογος και εκδότης Μάρκος Μουσούρος (1470–1517) με την τεράστια συλλογή του από χειρόγραφα και έντυπα συνέβαλε τα μέγιστα στα πρώτα βήματα του Μανούτιου. Το κύρος του Μουσούρου, σε συνδυασμό με την αμέριστη συμπαράσταση του πλέον ενημερωμένου για το σύνολο των σωζόμενων κωδίκων με έργα της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής γραμματείας, Ιανού Λάσκαρη, ώθησε πολλούς να συνδράμουν υλικά και πνευματικά στο τυπογραφικό εγχείρημα του Άλδου. Στη Βενετία δραστηριοποιήθηκαν έως τα τέλη του 15ου αιώνα περίπου 140 τυπογραφικά εργαστήρια, πολλά από αυτά περιστασιακά και άλλα για μικρό χρονικό διάστημα, γεγονός που καθιστούσε αρκετά ανταγωνιστική την καριέρα του Άλδου ανάμεσα στους υπόλοιπους τυπογράφους της Ιταλίας.

Όταν ο Μανούτιος αποφάσισε να υλοποιήσει το όραμά του για τη διάδοση της ελληνικής σκέψης μέσω της τυπογραφίας ήρθε αντιμέτωπος με τρία βασικά ζητήματα: να εξασφαλίσει τους απαραίτητους πόρους, να βρει τους κατάλληλους συνεργάτες και να ξεπεράσει τα τεχνικά προβλήματα της χάραξης ελληνικών τυπογραφικών χαρακτήρων. Φαίνεται πως στην αρχή υπήρχαν περιορισμένοι οικονομικοί πόροι, οι οποίοι τον ανάγκασαν να παροτρύνει τους αναγνώστες του να συμπαρασταθούν στο τυπογραφικό του τόλμημα. Στην έκκλησή του ανταποκρίθηκαν, μεταξύ άλλων, σημαίνοντα πρόσωπα της Ιταλίας, όπως ο γιος του Δόγη της Βενετίας Πιερφραντσέσκο Μπαρμπαρίγκο,

ο πρίγκηπας του Κάρπι Αλμπέρτο Πίο (που του παρείχε οικονομική ενίσχυση για την έκδοση του Αριστοτέλη) και φυσικά ο Αρσένιος Αποστόλης και ο Μάρκος Μουσούρος. Και ενώ με τον Αρσένιο επήλθε ρήξη λόγω ανταγωνιστικής διάθεσης απέναντι στον Άλδο, ο Μουσούρος αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά τόσο στην αναζήτηση των κατάλληλων κωδίκων όσο και στον φιλολογικό έλεγχο των εκδόσεων.

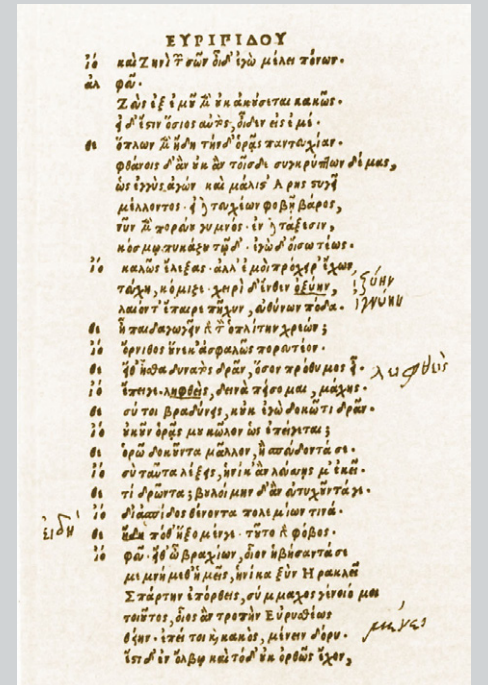
ΝΕΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΝΟΜΟΣ

Η ομαλή λειτουργία του τυπογραφείου του Άλδου απαιτούσε γρήγορες και αποτελεσματικές λύσεις των φιλολογικών προβλημάτων που προέκυπταν, αλλά και συντονισμό των στοιχειοθετών, διορθωτών και τεχνικών που χειρίζονταν τις πρέσες. Γι' αυτό τον λόγο συγκροτήθηκε επιτροπή λογίων, που εργάζονταν κοντά του καθιστώντας υποδειγματικό το τυπογραφείο όσον αφορά τη λειτουργία του. Οι ίδιοι άλλωστε ονόμασαν το εργαστήρι *Νεακαδημία*, προσδίδοντάς του ακαδημαϊκό κύρος. Ο *Νεακαδημίας Νόμος* όριζε ότι, πέρα από τα εφτά ιδρυτικά μέλη της, ήταν ευπρόσδεκτος ο καθένας αρκεί να μιλούσε ελληνικά. Το μοναδικό διασωθέν αντίτυπο του Νόμου φυλάσσεται σήμερα στη Βατικανή Βιβλιοθήκη (Biblioteca Apostolica Vaticana-Stamp.Barb.AAA.IV.13 Risguardia ant.) και είναι επικολλημένο στο πίσω μέρος του καπακιού της στάχ-

Αριστερά: Σελίδα από την έκδοση: Θεόδωρος Πρόδρομος, *Γαλεομουμαχία*, [επιμέλεια του Αρσένιου Αποστόλη], Βενετία, [Άλδος Μανούτιος], π. 1494/1495.

Δεξιά: Χειρόγραφο σημειώσεις που αποδίδονται στον Μάρκο Μουσούρο, από την έκδοση: Ευριπίδης, *Τραγωδία επτακαίδεκα ...*, Βενετία, Άλδος Μανούτιος, Φεβρουάριος 1503.

σης ενός τόμου που περιέχει το *Μέγα Ετυμολογικόν* (Βενετία, Νικόλαος Βλαστός και Ζαχαρίας Καλλιέργης, 1499) και τη *Θεραπευτική* του Γαληνού (Βενετία, Νικόλαος Βλαστός, 1500). Γύρω από τον Μανούτιο και το εργαστήρι του άρχισε να προσελκύεται πλήθος στοχαστών, που θεωρούσαν το εκδοτικό του κέντρο μια ξεχωριστή εμπειρία όσον αφορά την τυπογραφική τέχνη, τη φιλολογική επιμέλεια των κλασικών κειμένων και τους εκδοτικούς μηχανισμούς για την κυκλοφορία αξιόπιστων αντιτύπων από έργα της κλασικής γραμματείας. Σύμφωνα με τις έρευνες, υπήρχαν τουλάχιστον τριάντα τακτικά μέλη στη Νεακαδημία, ενώ πολλοί λόγιοι κηρύσσονταν επίτιμα μέλη για να παρακολουθούν τις συνεδριάσεις. Ο Άλδος σκόπευε να καταστήσει την Ακαδημία του πνευματικό θεσμό στην Ιταλία και τη Βόρεια Ευρώπη και γι' αυτό απευθύνθηκε στον αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό Α' προκειμένου να επικυρώσει με αυτοκρατορική βούλα τη λειτουργία της. Ωστόσο ο στόχος αυτός δεν ευοδώθηκε και η Νεακαδημία διαλύθηκε μετά τον θάνατο του Μανούτιου.

Οι επεκτατικές τάσεις της Βενετίας απέναντι σε άλλες ιταλικές πόλεις δημιούργησε πανευρωπαϊκούς συνασπισμούς εναντίον της, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μια κατάσταση πολέμου και γενικής αναταραχής στην πόλη. Ο Μανούτιος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το εργαστήρι του και να καταφύγει στη Φερράρα το 1509. Η προσπάθειά του να μεταφέρει τον εκδοτικό του οίκο και την Ακαδημία στη Βιέννη

απέτυχε και ο ίδιος δεν επέστρεψε στη Βενετία παρά το 1512. Την ίδια χρονιά και ύστερα από πίεση διαφόρων λογίων, και κυρίως του Μουσούρου, ο Μανούτιος επαναλειτούργησε τον οίκο του μέσα σε κλίμα θετικής ανταπόκρισης από τους πολίτες της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Ο Μουσούρος με πρωτοφανή ζήλο και ενεργητικότητα εργάστηκε μαζί με τον Άλδο για την έκδοση χρονοβόρων συγγραμμάτων, όπως τα έργα του Αλέξανδρου Αφροδισιέα (1513), του Πλάτωνα (1513), του Ησύχιου (1514), του Αθήναιου (1514) και του Πausανία το *Ελλάδος Περιήγησις*, που κυκλοφόρησε μετά τον θάνατο του Μανούτιου.

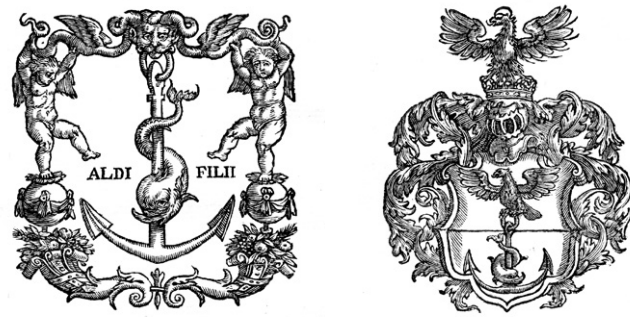
Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Η αισθητική των εκδόσεων του Άλδου ακολουθεί την τυπογραφική παράδοση των ελληνικών βιβλίων από τις αρχές του 1470, σύμφωνα με την οποία τα έντυπα ελληνικά βιβλία δεν κοσμούνται με πρωτογράμματα και επίτιτλα γιατί πρέπει να διακρίνονται για τη λιτότητά τους, όπως ακριβώς και τα αρχαία κείμενα. Με την ίδια ακριβώς αντίληψη εξέδωσε ο Ιανός Λάσκαρις την *Παλατινή Ανθολογία* (1494), τις *Τραγωδίες* του Ευριπίδη, τα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου του Ρόδιου αλλά και όλες τις εκδόσεις του στο τυπογραφείο του Ελληνικού Κολλεγίου της Ρώμης.

ΟΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥΤΙΟΥ

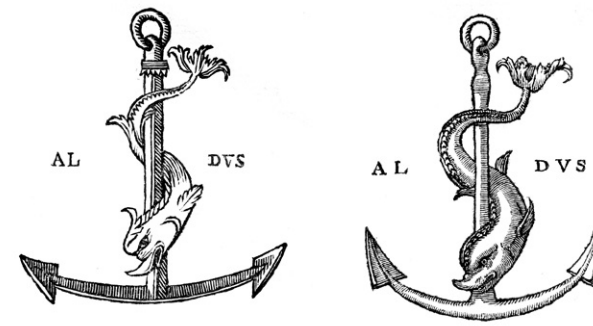
Όσον αφορά τους τυπογραφικούς χαρακτήρες που επέλεξε ο Άλδος, οι έρευνες συγκλίνουν στο ότι η πρώτη τουλάχιστον αλδινή οικογένεια χαρακτήρων (με την οποία τυπώθηκαν τα έργα του Μουσαίου το 1494 και η *Γαλεομνομαχία* του Θεόδωρου Πρόδρομου, που εξέδωσε ο Αρσένιος Αποστόλης το 1495) κόπηκε με πρότυπο τη γραφή του κωδικογράφου Ιμανουήλ Ρουσσωτά –που εργαζόταν στη Βενετία– από τον πασίγνωστο τεχνίτη Φραντσέσκο Γκρίφο ντα Μπολόνια. Στη συνέχεια κόπηκαν τρεις ακόμα οικογένειες τυπογραφικών χαρακτήρων, εκ των οποίων η μία αποτελεί επανακοπή της πρώτης, η επόμενη χαράχθηκε με πρότυπο τη γραφή του Μουσούρου (για την εκτύπωση των *Σχολίων* του Νίκανδρου στα *Αλεξίφαρμακα* το 1499) και η τελευταία βασίστηκε στη γραφή του ίδιου του Άλδου και πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1502 στην editio princeps των *Τραγωδιών* του Σοφοκλή.

Ο Άλδος άρχισε να κοσμεί τις εκδόσεις του με τυπογραφικά σήματα επτά περίπου χρόνια μετά την έκδοση των πρώτων βιβλίων του, δηλαδή το 1501. Το τυπογραφικό σήμα του, μια σύνθεση με άγκυρα και δελφίνι —σύμβολα σταθερότητας και δραστηριότητας αντίστοιχα—, εμφανίζεται για πρώτη φορά στον δεύτερο τόμο της λατινικής έκδοσης *Poetae Christiani Veteres* (1501)

και για πρώτη φορά σε ελληνικό βιβλίο στις *Τραγωδίες* του Σοφοκλή. Έκτοτε χαρακτηρίζει όλες τις εκδόσεις του Άλδου σε διάφορες παραλλαγές. Τα πρωτογράμματα που χρησιμοποιούσε, αρχαιοπρεπώς σχεδιασμένα, περιβάλλονται από φυτικές συνθέσεις, ανθέμια και ρόδακες. Τα επίτιτλα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τα σύνθετα, που αποτελούνται από φυτικές συνθέσεις γύρω από ένα κεντρικό μοτίβο, και τα γραμμικά, τα οποία απαρτίζονται από κόπιες της ξυλογραφίας της έκδοσης *Somma de Aritmetica geometrica*, που είχε κυκλοφορήσει το 1494 από τον τυπογραφικό οίκο Paganino de Paganini.

Καθ' όλη τη διάρκεια της τυπογραφικής του δραστηριότητας (1494–1515) ο Άλδος Μανούτιος εξέδωσε 136 τίτλους με έργα αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων καθώς και ουμανιστών. Οι ελληνικές εκδόσεις αριθμούν τις 64, ωστόσο ο Άλδος εξέδωσε και

ελληνικά έργα σε λατινική μετάφραση, όπως τα σχόλια του Αβερρόη στον Αριστοτέλη (*In analytica priori Aristotelis*), την *Εκάβη* και την *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* του Ευριπίδη σε λατινική απόδοση του Έρασμου κ.ά. Κατά την εποχή της αρχετυπίας (πριν από το 1501) ο Άλδος εξέδωσε 41 αρχέτυπους τίτλους, ελληνικούς και λατινικούς, οι οποίοι απαιτήσαν πολύ φιλολογικό μόχθο και χρόνο. Ενδεικτικά αναφέρονται το αριστοτελικό corpus, οι *Κωμωδίες* του Αριστοφάνη, το *Περί Φύσεως* του Λουκρήτιου και άλλες εκδόσεις, που αφορούν έργα λογίων που συνδέονταν μαζί του φιλικά και τον προμήθευαν με πολύτιμα χειρόγραφα προς έκδοση, όπως ο γιατρός και ουμανιστής Νικολό Λεοντισένο και το δοκίμιό του *Da epidemia* (1497). Στην εποχή της αρχετυπίας ανήκει επίσης το μνημειώδες εκδοτικό έργο του Άλδου *Hypnetoromachia του Πολύφилου*, του Φραντσέσκο Κολόννα, που κυκλοφόρησε το 1499.

Παραλλαγές του τυπογραφικού σήματος του Άλδου Μανούτιου, από την έκδοση: Ant. Aug. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Alde*, Παρίσι, Ant. Aug. Renouard, 1803.

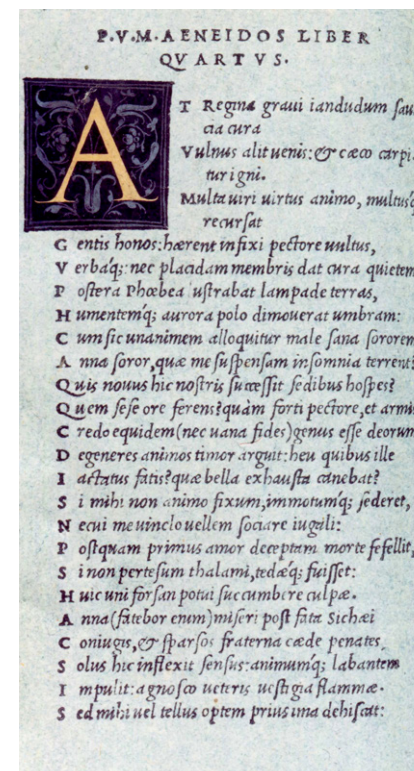
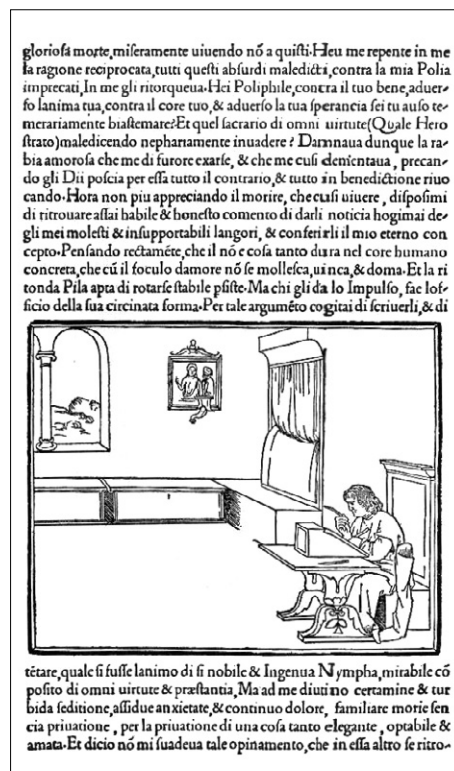
Από τις αρχές του 16ου αιώνα όμως άλλαξαν πολλά στο αλδινό εργαστήριο, με σκοπό την απεξάρτηση από τους χορηγούς και τη μείωση του κόστους με μικρόσχημες ελληνικές και λατινικές εκδόσεις χωρίς επίτιτλα, πρωτογράμματα και λοιπά διακοσμητικά στολίδια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι μικρόσχημες εκδόσεις να γίνουν προσιτές στις πανεπιστημιακές σχολές της Πάντοβας, της Φερράρας και αλλού, και να μην προορίζονται αποκλειστικά για πλούσιους συλλέκτες και ηγεμόνες της Ευρώπης. Από τις αρχές του 16ου αιώνα μέχρι τον θάνατό του ο Μανούτιος κυκλοφόρησε 91 αυτοτελείς και σύμμεικτους τόμους με έργα της αρχαίας ελληνικής, χριστιανικής και λατινικής γραμματείας.

Το 1515, ο Άλδος Μανούτιος αποβιώνει και ο πνευματικός κόσμος της Δύσης χάνει τον κυριότερο και αξιολογότερο εκπρόσωπο της διάδοσης της ελληνικής και λατινικής σκέψης μέσω της τυπογραφίας. Ο ίδιος ο Έρασμος είχε αποκαλέσει το εργαστήριο του Άλδου «σπίτι θησαυρό», λόγω της τεράστιας συλλογής της βιβλιοθήκης του σε χειρόγραφα, κώδικες και εκδόσεις. Το 1515 ο Μουσούρος, εκπληρώνοντας την επιθυμία του Άλδου, κυκλοφόρησε την *Ελληνική Γραμματική* που ο τελευταίος είχε συντάξει, ως φόρο τιμής για τα χρόνια της κοινής πορείας, φιλίας και συνεργασίας τους. Το τυπογραφείο του Άλδου συνέχισε τη λειτουργία του υπό την καθοδήγηση του συνέταιρου και πεθερού του Αντρέα Τορρεζάνο με διαφορετικό ωστόσο προσανατολισμό, μιας και τον αφορούσε κυρίως η εμπορική επιτυχία. Ο κόσμος της τυπογραφίας άλλαξε για πάντα και εξελίχθηκε με γοργά βήματα χάρη στη συμβολή του Άλδου και των συνεργατών του, δίνοντας παράλληλα ώθηση στη διάδοση της ελληνικής και λατινικής γραμματείας στο εξειδικευμένο κοινό αλλά και στους απλούς αναγνώστες της Ευρώπης.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 1498. Μικρογραφημένη έκδοση, που ανήκε στη βιβλιοθήκη του Φραγκίσκου Α΄ και φέρει χειρόγραφες σημειώσεις του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Σελίδα από την έκδοση: Φραντσέσκο Κολόννα, *Υπνερωτομαχία Πολύφилου*, Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 1499.

Αρχική σελίδα τυπωμένη σε μπλε χαρτί από την έκδοση: Βιργίλιος, *Opera*, Βενετία, Άλδος Μανούτιος και Αντρέα Τορρεζάνο, 1514.

Κ.Σπ. Στάικος, *Η Ιστορία της Βιβλιοθήκης στον Δυτικό Πολιτισμό*, τόμ. V, Αθήνα, Κότινος, 2005, σ. 157–161.
Κ.Σπ. Στάικος, *Οι Ελληνικές Εκδόσεις του Άλδου και οι Έλληνες Συνεργάτες τους* (π. 1494–1515), Αθήνα, Άτων, 2015.

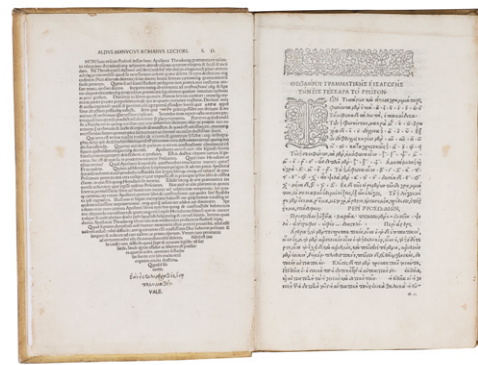
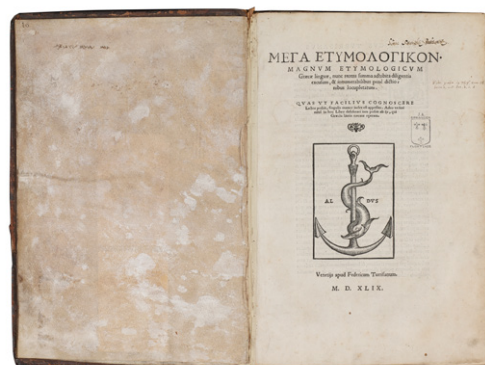
Ο Άλδος στην Ωνάσειο Βιβλιοθήκη

«Πῶς μπορεί κάποιος πού δὲν γνωρίζει ἑλληνικὰ νὰ μιμηθεῖ τοὺς Ἕλληνες συγγραφεῖς, πού εἶναι οἱ πλέον καταρτισμένοι σὲ κάθε ἐπιστήμη, ἀπὸ τὶς πηγὲς τῶν ὁποίων, ὅπως ὁμολογεῖται, ἔχει προέλθει σχεδὸν ὅτιδήποτε ἀξιόλογο στὴ λατινικὴ γλῶσσα;»

Manuzio, Aldo, 1449,
Epistola ad Catherinam Piam

ANAMEΣΑ στους ανεκτίμητους θησαυρούς της Ωνασείου Βιβλιοθήκης, ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα έργα του μεγάλου Ιταλού τυπογράφου και ουμανιστή Άλδου Μανούτιου. Ο Άλ-

Από τις πρώτες σελίδες των εκδόσεων που επιμελήθηκε, μπορεί να αντιληφθεί κανείς τη βαθιά αφοσίωσή του στην τέχνη της τυπογραφίας, που φανερώνεται μέσα από τη φροντίδα για τη διασφάλιση της ποιότητας αλλά και το πλήθος καινοτόμων πρακτικών που αξιοποίησε. Συγκεκριμένα, με σκοπό την οικονομία του χρόνου αλλά και τη συμπίεση του κόστους, υιοθέτησε τη μεικτή (αλφαβητική και συλλαβική) στοιχειοθεσία, σταδιακά απογύμνωσε τις εκδόσεις από διακοσμητικά στοιχεία, χρησιμοποίησε γραμματοσειρές με μικρότερα διάστιχα και εισήγαγε στην αγορά μικρόσχημες και εύχρηστες εκδόσεις (βι-

δος άσκησε πρωτοποριακά την τέχνη της τυπογραφίας, και ταυτόχρονα ήταν και ένας επιφανής λόγιος που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διάδοση της ελληνικής και λατινικής σκέψης κατά την Αναγέννηση. Εγκατέστησε το τυπογραφείο του στη Βενετία γύρω στο 1490, οργάνωσε τη «Νέα Ακαδημία», ένα ίδρυμα αποκλειστικά για κλασικές ελληνιστικές σπουδές και εξέδωσε με αξιόπιστο τρόπο σημαντικά έργα Ελλήνων και Βυζαντινών συγγραφέων. Προλόγιζε τις εκδόσεις του στα ελληνικά, προσέλαβε Κρητικούς λόγιους για να σελιδοποιούν και να επιμελούνται χειρόγραφα καθώς και για να δειγματίσουν καλλιγραφικές ελληνικές γραμματοσειρές.

βλία τσέπης), κάνοντας τη γνώση προσιτή και προσβάσιμη σε περισσότερους αναγνώστες. Ως αποτέλεσμα, το αγοραστικό του κοινό διευρύνθηκε κατά πολύ και έπαψε να περιορίζεται στους εύρωστους κύκλους της Ιταλίας και του Βορρά.

Η Ωνάσειος Βιβλιοθήκη διαθέτει πάνω από είκοσι πέντε (25) εκδόσεις του Άλδου Μανούτιου και των κληρονόμων του, οι οποίοι συνέχισαν τη δραστηριότητα του τυπογραφείου του στη Βενετία. Ανάμεσά τους η *Γραμματική Εισαγωγή* του Θεόδωρου Γαζή (1495), *Τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον* του Μουσαίου (1495), ἡ *Ἐπιτομή τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν* του Κωνσταντίνου Λάσκαρη (1495), το *Dictionarium Graecum*

Εκδόσεις του Άλδου Μανούτιου στην Ωνάσειο Βιβλιοθήκη.

του Ioannes Crastonus (1497), τα *Φαινόμενα μετὰ Σχολίων* του Άρατου (1499), το *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* του Διοσκουρίδη (1499), η πρώτη έκδοση της ποίησης του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού υπό τον τίτλο *Carmina...* (1504), οι *Ἀριστοφάνους Κωμωδίαι* Ἐννέα (1498), οι *Λόγοι τουτωνὶ τῶν Ῥητόρων* (1513), τα *Ἄπαντα* του Πλάτωνος (1513), η πρώτη έκδοση του *Λεξικοῦ* του Ησύχιου (1514), το *Λεξικὸν τῆς Σούδας* (*Σουῖδας*) (1514), κ.ά.

Οι εκδόσεις του Άλδου που κοσμούν τα ράφια της Ωνασείου Βιβλιοθήκης αποτελούν πραγματικά μια πολύτιμη ουμανιστική παρακαταθήκη, καθώς αποκάλυπτουν όχι μόνο την απaráμιλλη τυπογραφική τέχνη του αλλά και τις στενές πνευματικές σχέσεις που καλλιέργησε με Ἕλληνες λόγιους με σκοπό τη διατήρηση και τη διάδοση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στην αυθεντική γλώσσα και τη μελέτη από το πρωτότυπο. Η απόκτηση σημαντικών και σπάνιων εκδόσεων του Άλδου Μανούτιου αντικατοπτρίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το όραμα και τη δέσμευση του Ιδρύματος Ωνάση να απελευθερώσει το

Αμμώνιος Ερμείου, *Υπόμνημα εἰς τὰς πέντε φωνὰς ἀπὸ φωνῆς Ἀμμωνίου Μικροῦ τοῦ Ἑρμείου* (Βενετία, Βλαστός, 1500). Η έκδοση διαφημίζεται προς πώληση στον κατάλογο του Άλδου που κυκλοφόρησε το 1503 και ήταν διαθέσιμη από το βιβλιοπωλείο του.

Ευλογαφίες από τη μικρόσχημη έκδοση (βιβλίο τσέπης) του Μουσαίου, *Τὰ καθ' Ἡρῶ καὶ Λέανδρον*, Άλδος Μανούτιος, 1495.

σπάνιο πολιτιστικό αυτό απόθεμα για να μπορέσουν όσο γίνεται περισσότεροι να το γνωρίσουν αλλά και να εμπνευστούν από αυτό. Στο πλαίσιο αυτής της δέσμευσης έχουν υλοποιηθεί έργα ψηφιοποίησης και ανάδειξης των συγκεκριμένων τεκμηρίων με σκοπό οι επισκέπτες της ψηφιακής βιβλιοθήκης να μπορούν να περιηγηθούν και να θαυμάσουν χαρακτηριστικά δείγματα της τυπογραφικής τέχνης του Άλδου, όπως το τυπογραφικό σήμα του εργαστηρίου του, σελίδες τίτλου, πρωτογράμματα, τυπογραφικούς χαρακτήρες, καλλιτεχνικά επίτιτλα κ.ά.

Η Ωνάσειος Βιβλιοθήκη είναι μια ειδική ερευνητική βιβλιοθήκη που βρίσκεται στο κέντρο της Αθήνας (Λ. Αμαλίας 56). Διαθέτει δύο συλλογές βιβλίων: την Ελληνική Βιβλιοθήκη και την Περιηγητική Συλλογή, δύο αρχεία: το Αρχείο του ποιητή Κωνσταντίνου Καβάφη και το επιχειρηματικό Αρχείο του Αριστοτέλη Ωνάση καθώς και μια σημαντική συλλογή έργων τέχνης.

Διαβάστε περισσότερα για την Ωνάσειο Βιβλιοθήκη στον ιστότοπο «[Περὶ Βιβλιοθηκῶν](#)».

BIKY GERONTOPOYLOU
Υπεύθυνη Ωνασείου Βιβλιοθήκης,
Ιστορικός Επιστήμης και Τεχνολογίας (ΜΑ)

ΝΙΚΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ
Βιβλιοθηκονόμος (ΜSc)

Photos: © Πάννης Σούλης

Κ.Σπ. Στάικος, *Η Ιστορία της Βιβλιοθήκης στον Δυτικό Πολιτισμό*, τόμ. V, Αθήνα, Κότινος, 2005, σ. 157–161.

Κ.Σπ. Στάικος, *Οι Ελληνικές Εκδόσεις του Άλδου και οι Ἕλληνες Συνεργάτες τους* (π. 1494–1515), Αθήνα, Ἄτων, 2015.

Κ.Σπ. Στάικος, *Η πνευματική πορεία του Γένους, Με όχημα το χειρόγραφο και το έντυπο βιβλίο*, Α, τόμος, 13ος αιώνας–μέσα 16ου, ΑΤΩΝ 2017.

Ένα βιβλίο, έξι αιώνες ιστορίας, Πρακτικά ημερίδας 13 Απριλίου 2019, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Πειραιάς 2020.

ΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ για το λήμμα του Άλδου Μανούτιου στον ιστότοπο «Περί Βιβλιοθηκών» αντλούνται από την έκδοση Κ.Σπ. Στάικος, *Οι Ελληνικές Εκδόσεις του Άλδου και οι Έλληνες Συνεργάτες του* (π. 1494–1515), Αθήνα, Άτων, 2015, η οποία είναι δημόσια προσβάσιμη μέσω της υπηρεσίας [ePublishing](#) του ΕΚΤ.

Το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου (ΕΚΤ) ως φορέας που προωθεί τη γνώση, την έρευνα, την καινοτομία και τον ψηφιακό μετασχηματισμό, εποπτευόμενος από το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης, έχει χαράξει μια μακροχρόνια ψηφιακή πορεία στα πολιτιστικά και εκπαιδευτικά δρώμενα της χώρας, διαθέτοντας στην ελληνική ερευνητική, ακαδημαϊκή και επιχειρηματική κοινότητα μια σειρά από σύγχρονες υποδομές ψηφιακού περιεχομένου.

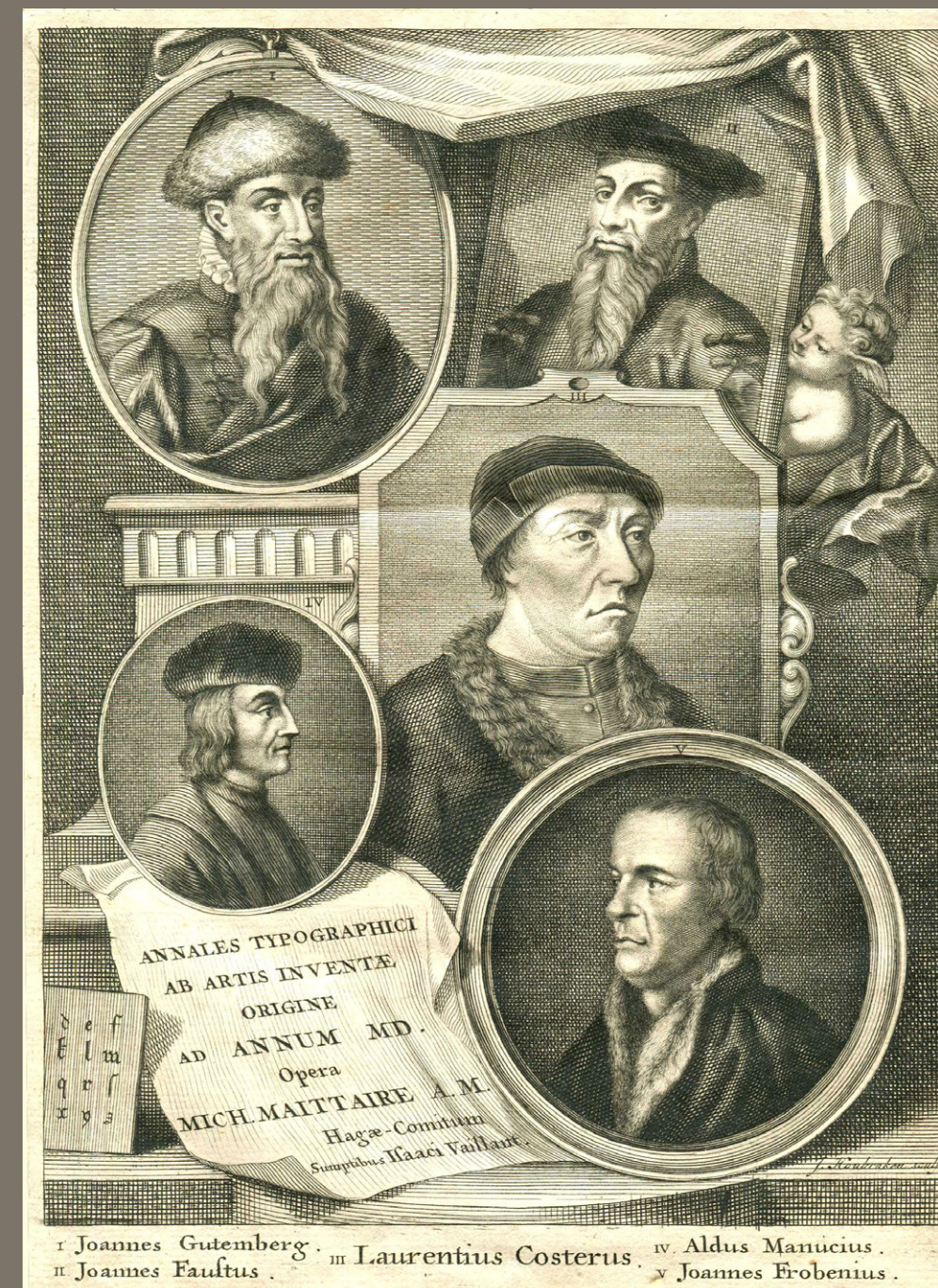
Στις βασικές αποστολές του ΕΚΤ συγκαταλέγονται η συλλογή, η διάθεση, η φιλοξενία, η τεκμηρίωση, η διάχυση και η μακροχρόνια διατήρηση έγκριτου ψηφιακού περιεχομένου που παράγεται από την ελληνική επιστημονική, ερευνητική και πολιτιστική κοινότητα. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του, το ΕΚΤ έχει αναπτύξει την πλατφόρμα ηλεκτρονικών εκδόσεων ePublishing, ευθυγραμμιζόμενη πλήρως με τις ευρωπαϊκές και διεθνείς καλές πρακτικές και πολιτικές στην ακαδημαϊκή επικοινωνία (scholarly communication), στην ψηφιακή έρευνα (digital research) και στις επιστημονικές εκδόσεις.

Το ΕΚΤ ePublishing είναι μια ολοκληρωμένη δημόσια υπηρεσία, που παρέχεται μέσω ενός διαδικτυακού

περιβάλλοντος, υψηλών ποιοτικών και τεχνικών προδιαγραφών, για την ηλεκτρονική έκδοση και διάθεση έγκριτου επιστημονικού περιεχομένου και για τη διεύρυνση του ανοικτά διαθέσιμου ψηφιακού επιστημονικού περιεχομένου που παράγεται στη χώρα. Η υπηρεσία συμβάλλει στον ψηφιακό μετασχηματισμό της επιστημονικής εκδοτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα και αυξάνει το διαθέσιμο περιεχόμενο στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Αποτελείται από τρεις πλατφόρμες: διάθεσης επιστημονικών περιοδικών (eJournals), έκδοσης πρακτικών συνεδρίων (eProceedings) και φιλοξενίας μονογραφιών και επιμελημένων τόμων (eBooks), οι οποίες αξιοποιούν πλήρως τις δυνατότητες των ηλεκτρονικών εκδόσεων.

Η υπηρεσία eBooks του ΕΚΤ απευθύνεται στην ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα της χώρας με αντικείμενο την ηλεκτρονική έκδοση μονογραφιών και βιβλίων με ανοικτή πρόσβαση. Δίνεται έτσι μια δίοδος σε επιστημονικούς εκδότες όπως πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και επιστημονικές εταιρείες να έχουν συστηματική εκδοτική δραστηριότητα με έγκριτα βιβλία ανοικτής πρόσβασης. Μέσω της υπηρεσίας eBooks οι εκδότες μπορούν να διαμορφώσουν ηλεκτρονικούς εκδοτικούς οίκους βιβλίων ανοικτής πρόσβασης στην υποδομή που προσφέρει το ΕΚΤ, λαμβάνοντας τεχνολογία, τεχνογνωσία και συμβουλευτικές υπηρεσίες.

Μέχρι σήμερα, στη διαδικτυακή πλατφόρμα της εκδοτικής υπηρεσίας eBooks είναι διαθέσιμα 51 βιβλία από 14 εκδοτικούς οίκους, στις κοινωνικές επιστήμες, τις ανθρωπιστικές επιστήμες και τις τέχνες.

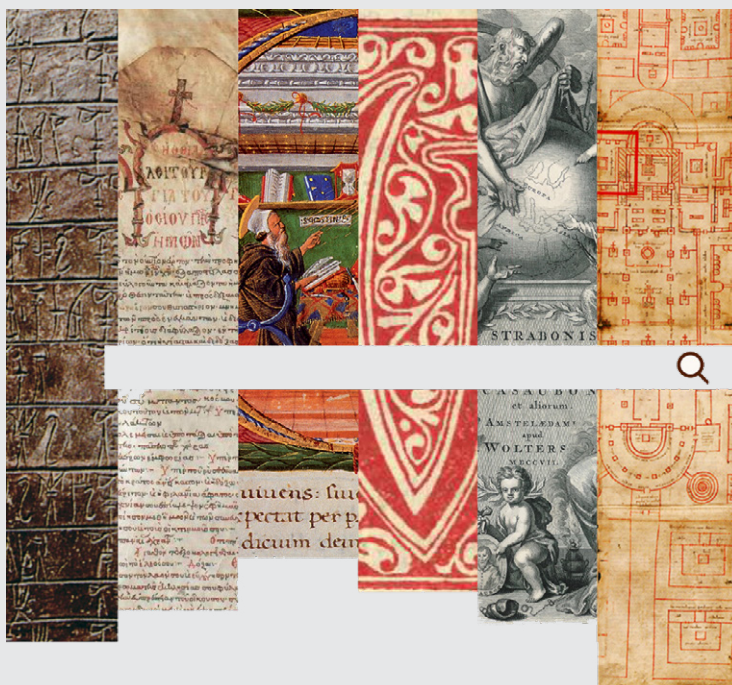
Ο Άλδος Μανούτιος μεταξύ άλλων σπουδαίων τυπογράφων.

Χαλκογραφία του Γιάκομπους Χαουμπράκεν στην προμετωπίδα της έκδοσης: M. Maittaire, *Annales typographici ...*, Χάγη, I. Vaillant, 1719. Τα πορτρέτα φέρουν λατινική αρίθμηση (I - V). Εικονίζονται από αριστερά προς δεξιά οι: I. Γουτεμβέργιος (I), Γ. Φουστ (II), Λ. Γ. Κόστερ (III), Ά. Μανούτιος (IV) και Γ. Φρόμπεν (V).

ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

www.aboutlibraries.gr

Χρήσιμες διευθύνσεις

Περί Βιβλιοθηκών - aboutlibraries.gr

<http://www.aboutlibraries.gr>

Κήπος Φιλοβιβλων

<https://www.aboutlibraries.gr/libraries/kipos.jsp>

Περί Βιβλιοθηκών - Άλδος Μανούτιος

https://www.aboutlibraries.gr/libraries/handle/20.500.12777/pro_2242

Ωνάσιος Βιβλιοθήκη

<https://www.onassis.org/el/initiatives/onassis-library>

<http://www.onassislbrary.gr/>

EKT ePublishing

<https://epublishing.ekt.gr/el/about>

EKT eBooks

<https://ebooks.epublishing.ekt.gr/>

Επικοινωνήστε μαζί μας

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ &
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ (ΕΚΤ)

Ζεφύρου 56, 17564 Παλαιό Φάληρο

aboutlibraries@ekt.gr | www.ekt.gr

ΚΗΠΟΣ ΦΙΛΟΒΙΒΛΩΝ

Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία

info@kiposfilovivlon.org

Copyright © 2023 EKT & Κήπος Φιλοβιβλων